

SZABÓ MIKLÓS, AZ EÖTVÖS COLLEGIUM IGAZGATÓJA

Kedves Vendégeink!

Nehéz pár percben bemutatni egy olyan tudós tanár pályáját, akinek nagyon nehéz időszakban, jobboldali, majd baloldali támadások keresztüzében kellett lavíroznia, helytállnia, s akinek „43 évi, szinte megszakítás nélküli legbensőbb együttélését”¹ a Collegiummal (diákként, tanárként, igazgatóként) a kortársak visszaemlékezésein túl hihetetlenül gazdag levéltári anyag dokumentálja.

Pályakezdés

Szabó Miklós 1884. május 23-án született Deákiban. Édesapja, Szabó Zsigmond a deáki református egyházközség megbecsült lelkésze, aki 1894-ben családjával Győrbe költözött.² Miklós fia a győri bencés gimnáziumban végzett, és 1902-ben nyert felvételt az Eötvös Collegiumba, „állami javadalmazású” helyre.³

Hallgatói éveiről Pais Dezső így emlékezik: „Korai munkakészségére és fegyelmezettségére jellemző, hogy ő volt az egyetlen, aki egyszerre latin - görög - magyarból letette a szakvizsgát. B. G. úr igen kedvelte és nagyra becsülte őt.”⁴ Klasszika-filológiai tanulmányairól Gyomlay Gyula tanári jelentésében ezt olvashatjuk: „A tehetségek legszerencsésebb egyesülése eddig Szabó Miklósban mutatkozik... ez az ifjú, ha a jelek nem csalnak, díszére fog válni kollégiumunknak.”⁵

Önkéntesi éve, majd lipcsei tanulmányai után 1909-től, amikor Némethy Géza az egyetemre távozott, a klasszika-filológiai tanszék ideiglenes ellátására kérte föl Bartoniek Géza igazgató. Borzsák István professzor urat idézem: „B. G. jó emberismerő volt: a tudományos munkásságában is álmodó széplélek csapongását a reális szükségletek talajára kellett

¹ EJC MDL 94. doboz, 199. dosszié: Szabó Miklós levele a Collegium tanári karához 1945-ben, felmentése után

² CZIBOR József: Viharok szárnyán. A deáki református keresztyén egyházközség története. Pozsony, Kalligram, 2006, 128-130.

³ Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (EJC MDL) 94. doboz, 199. dosszié

⁴ PAIS Dezső: Emlékezés a régi kollégiumra. In: SZABÓ András (szerk.): *Eötvös kollégiumi emlékkönyv. Ünnepségek, beszédek 1970-1980.* Budapest, Eötvös József Kollégium, 1980. 13.

⁵ EJC MDL 52. doboz, 101/a dosszié

leszállítani, ezért nevelte ki magának, illetőleg a Collegiumnak Szabó Miklóst”⁶, aki feladatát oly kiválóan teljesítette, hogy 1911-ben a miniszter nyilvános rendes tanárrá nevezte ki.⁷

Az I. világháborúban végig a fronton szolgált: 1914 júliusától 1918 novemberéig – ez 51 hónap megszakítás nélküli frontszolgálatot jelentett. Az igazgató és a tanári kar gyakran írt neki a frontra, beszámolva a Collegium életéről, pl. „Kedves Miklós, az évvégi konferencia alkalmából összegyűltek szeretettel üdvözölnék, s kívánják, hogy minél előbb egészségben és diadalmasan térj vissza körünkbe!”⁸

A háború viszontagságai után a tanácsköztársaság nehéz időszaka következett. 1920-ban írt „Igazoló jelentése” mindent elárul erről: „az általános helyzet kényszerének engedve”, a tanári kar egyetértésével belépett a Magyarországi Tanítók Szakszervezetébe, képviselte az intézetet a középiskolák bizalmi testületében, de soha nem szólalt fel, s nem vett részt semmiben.⁹

A 20-as években Thienemann Tivadar hívja Pécsre, majd Zolnai Béla Szegedre tanítani az akkor alakuló Klasszika-filológia tanszékekre¹⁰ – de ő mindvégig hű maradt Collegiumához.

A Collegium élén

Bartonieket Gombocz Zoltán követte az igazgatói székben, aki az 1927/28-as tanévet Berlinben töltötte. Visszaérkezéséig Szabó Miklós helyettesítette oly sikerrel, hogy egy évvel később már azért folyamodott Teleki Pál kurátor a miniszterhez, hogy Szabót aligazgatóvá nevezze ki, mert igazgatóhelyetteseként „önállóan és nagy körültekintéssel vezette a Collegium ügyeit”. Kinevezését 1929. február 23-án kapta meg.¹¹

1935. május 1-jén Gombocz Zoltán az egyetemi bölcsészkar tanácssteremben hirtelen meghalt. Keresztury Dezső írja visszaemlékezéseiben: miután Gombocz Zoltán nagyon lazára engedte a gyepelést, a régi diákok úgy döntöttek, hogy váratlan halála után Szabó Miklóst választják utódjának. „Szabó a Collegium neveltje volt, a »Collegium szellemének«, ha tudott volna sem akart volna ellentmondani.” Modora élesebb, katonásabb volt Gomboczénál, de (1932-ben – 48 évesen) „szerencsére” feladta hosszú agglegénységét, feleségének kitűnő modora és jó humora volt, s nemsokára ő „viselte a kalapot”. A collegisták hamar észrevették a változást, Micu úr feleségének beceneve Micu néni lett. Hamarosan átvette a konyha irányítását,

⁶ BORZSÁK István: A klasszika-filológia az Eötvös Collegiumban. In: NAGY József Zsigmond – SZIJÁRTÓ István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből*. Budapest, Eötvös József Kollégium, 1989, 73.

⁷ EJC MDL 40. doboz, 67. dosszié

⁸ MTA Könyvtára Kézirattára (továbbiakban MTAK K) MS-641/29-34 : táborig postai levelezőlapok

⁹ EJC MDL 94. doboz, 199. dosszié

¹⁰ MTAK K MS-641/509 : Thienemann Tivadar levele; MS-641/523 : Zolnai Béla levele

¹¹ EJC MDL 40. doboz, 67. dosszié

a hallgatók nagy meglepedésére, s a hagyományos kabarék műsorán mint a ház anyala jelent meg.¹²

Személyiségéről, tanári tevékenységéről tanítványai, tanártársai hasonlóan nyilatkoztak: barátja, Moravcsik Gyula vaskövetkezetességét, igazságkeresését, az erkölcsi normákhoz való ragaszkodását emelte ki.¹³ A '20-as évek diákjai közül Bassola Zoltán így emlékezett meg tanáráról¹⁴: „Négy évnyi harctéri szolgálat állt mögötte [...] Ez lehetett az oka annak, hogy visszatérve a civil életbe, sokáig nem találta a helyét, mogorván magába fordult, s csak akkor oldódott fel rajta ez a hangulat-jégpáncél, ha magaválasztotta pályájának belső örömei melegítették [...] férfias, kemény, talán merevnek is mondható egyénisége, abszolút becsületessége, egyértelmű igazságkeresése és őszintesége a napi aprómunkában is visszatükröződött. Nagy szavak, prédikációk helyett csendes, de határozott kapavágásokkal nevelt bennünket becsületes, alapos, szemfényvesztést kerülő komoly munkára. Személy szerint soha nem szerettük meg, távolságot tartó ridegsége erre nem adott alkalmat és lehetőséget, de kezdettől fogva mindvégig nagyon tiszteltük és becsültük. Hálával és kegyelettel gondolok vissza rá.”

Szabó Miklós igazgatósága mellett is tartott görög órákat. Harmatta János professzor úr¹⁵ elmesélte, hogy hallgató korában egyszer egy egész órán át vitatkoztak Szabó Miklóssal Platon Politeia-ja egy részletének értelmezésén, de nem sikerült meggyőzniük egymást. Következő órán az igazgató – akkoriban nem volt megszokott ez a magatartás – beismerte, hogy hallgatójának volt igaza a kérdésben. „A munka etikája megköveteli” – idézte Borzsák István Szabó Miklós kedvenc mondását. Az igazgató munkájának legnagyobb segítője Tomasz Jenő volt, aki latin irodalomolvasási gyakorlatokat tartott, de emellett ellátta a Collegium gazdasági és könyvtári teendőit is. Amikor Moravcsik Gyula 1936-ban, 13 évi collegiumi tanítás után az egyetemre távozott, Szabó Miklós felélesztette a korábban már működő szeniori rendszert - elsőként Borzsák István tartott szeniorként görög és latin órákat, majd Harmatta János.

Szabó Miklós tudományos érdeklődése elsősorban a görög filozófia, Platon és Arisztotelész tanulmányozására irányult. Főbb fordításai: Aristoteles: Politika (1923) és a Nikomachosi Ethika (1942), Platon: Politeia (1943). Életének utolsó munkája Arisztotelész

¹² KERESZTURY Dezső: *Emlékezéseim. Szülőföldeim*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1993. 251-252.; EJC MDL 94. doboz 199. dosszié 9 : Igazgatói kinevezése (Hóman Bálint miniszter, 1935. május 22.); 40. doboz 67. dosszié 16 : Kinevezése az V. fizetési osztályba (Szily Kálmán államtitkár, 1939. dec. 31.)

¹³ MORAVCSIK Gyula megemlékezése Szabó Miklósról. *Antik Tanulmányok* VII.évf. (1960) 1. szám, 82-83.

¹⁴ BASSOLA Zoltán: *Ki voltam ... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomásai*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 1998.

¹⁵ 2000 januárjában osztotta meg velem emlékeit Borzsák István és Harmatta János

Organonjának magyar fordítása és magyarázata volt, melyet a fiatalon elhunyt Rónafalvi Ödön munkájának folytatásaként készített.¹⁶

Igazgatói tevékenységéről – épp csak címszavakban:

1942-ben, javaslatára, a miniszter az addig négy évre szóló collegiumi tagságot öt évre emelte (a gyakorló tanári évre is); az egyetemi tandíjak csökkentése után csökkentette a kollégiumi tartásdíjakat is.¹⁷

Különösen odafigyelt a felvételre, a fejkopogtatásra: a jelölteknek legelőször is, mindjárt megérkezés után valamint távozás előtt Szabó Miklósnál kellett bejelentkezni, aki csaknem minden esetben elsőként írta fel jellemzését a hallgatói minősítő lapokra.¹⁸

A tanári értekezletek jegyzőkönyvei szerint a problémák megdöbbentően ugyanazok voltak, mint napjainkban: pl. az igazgató kérései a tanári karhoz: „[...] Minden collegiumi óra látogatását a legszigorúbban kell megkövetelni, nemcsak a szakórákét, hanem a nyelvtanfolyamokét is. A szakórákon magas mérték alkalmazandó.” A collegiumi órákon minél kevesebb tanári közlés legyen és minél több egyéni munka, mert csak így alkotható megfelelő értékítélet a hallgatók képességeiről.

Addig hagyománnyal nem rendelkező órákat indított: Teleki Pál kurátor szorgalmazására néprajzi és a filozófiai, valamint művészettörténeti, pedagógiai és zenei kurzusokat szervezett, s a háború közeledtével természetesen a kötelező tornagyakorlatokat is be kellett iktatni...

Az 1939. szeptemberi évkezdő tanári értekezleten Szabó Miklós így szólalt fel: „A mai nehéz és idegeket próbára tevő időkben kétszeresen fontos, hogy az ifjúság szorosan megmaradjon tanulmányai mellett, politikával ne foglalkozzék.”

Igazgatósága idején indultak a szerdai Esti beszélgetések Keresztury Dezső kezdeményezésére, ahol aktuális irodalmi és társadalmi problémákról vitáztak, három-négy hetente pedig a hallgatóság tudósokat, írókat hívott meg, többek között Zilahy Lajost, Eckhardt Sándort, Ligeti Lajost, Laczkó Gézát, Németh Antalt, Tamási Áront. 1937-ben diákcserkapcsolatot alakított ki a pisai Scuola Normale Superioréval, mely 1943-ig működött.¹⁹ A

¹⁶ MORAVCSIK 1960.

¹⁷ A levelezésén túl a tanári értekezletek jegyzőkönyvei segítenek sokat az események feltárásában: EJC MDL 54. doboz, 102/c dosszié

¹⁸ ABLONCZY Balázs-ifj. BERTÉNYI Iván: „Alkalmatlan. Nem ajánlom.” In: KÓSA László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből.* Budapest, Eötvös József Collegium, 1995, 76.

¹⁹ SZABÓ Miklós: *Köd az Iskola körül.* *Híd*, 1942. 11. 01. és KRÁSZ Lilla: A pisai Scuola Normale Superieure és kapcsolata az Eötvös Collegiummal. In: KÓSA 1995, 117-126.

Collegium Volt Tagjainak Szövetsége támogatásával, 1937. október 30-án leplezte le a két első igazgató, Bartoniek Géza és Gombocz Zoltán síremlékét.²⁰

Amikor Zilahy Lajos tervbe vette egy az államigazgatás megjavítására létrehozandó, jogi és közgazdasági ismereteket nyújtó tehetséggondozó intézet felállítását, az ú.n. Kitűnőek Iskoláját, ötletének részletesebb kimunkálásához Szabó Miklóstól kért segítséget – levélváltásaikból csaknem baráti viszony tükröződik. A téma körül a '40-es évek elején élénk sajtóvita bontakozott ki, az igazgató több cikkben fejtette ki gondolatait a témáról, s mutatta be egyúttal a Collegiumot.²¹

A könyvtár ügyét is mindig szívén viselte. Idő hiányában most csak az időszak legnagyobb könyvadományait emelném ki: 1936-ban az állam megajándékozta a Collegiumot Gombocz Zoltán egész életén át gyűjtött, nagyon értékes könyvtárával. Jelentős könyvajándékok érkeztek a francia kormánytól, az Olasz Kultúrintézettől, a német követségtől. 1941-ben, a budapesti szovjet-orosz követség megszűnésével és felszámolásával a Collegium megszerezte a követség könyvtárának egy részét (anyaga nagyrészt szépirodalom, irodalomtörténet). A minisztérium fenntartás nélkül ajánlotta a könyvek átvételét, a későbbiekben azonban a jobboldali támadások egyik vádpontjává vált ennek a könyvtárnak a befogadása.²²

Egy kedves történet: igazgatósága idején a könyvtárat reggel 8-tól este 11 óráig használhatták a diákok, a szobákba könyvet fölvenni nem lehetett, csak kivételesen, az igazgató engedélyével. Harmatta János gólya 1935 szeptemberében beköltözvén a Collegiumba, egyből fölkereste a könyvtárat, négy-öt könyvet kiválasztott és indult Szabó Miklóshoz, hogy kikölcsönzi őket. A felsőbb évesek álnokul bíztatták, hogy menjen csak, a háta mögött pedig összenevettek, sejtve hogy mi fog történni. Szabó Miklós meglátva, hogy mi a gólya szándéka, ráförmedt, hogy mit gondol, még el sem kezdődött a tanév, és máris kölcsönözni akar, s visszaparancsolta a könyvtárba.

A szigoráról és katonás rendszeretéről ismert igazgatónak sokszor meggyűlt a baja csínytevő diákjaival. Előfordult, hogy a „lehúzások” miatt a minisztériumnak is magyarázkodnia kellett. 1939-ben valaki névtelen levélben számolt be a miniszternek a Collegiumban dívó szokásokról: arról, hogy „az ital mámorától megvadult” felsőbb éves hallgatók „brutálisan elverik” a gólyákat. „Sírás, nyögés, üvöltés hangzik ottan”. Az igazgató kénytelen volt részletes

²⁰ EJC MDL 51. doboz 97. dosszié

²¹ EJC MDL 40. doboz 90. dosszié : levelezés Zilahy Lajos és Szabó Miklós között; SZABÓ Miklós: Szakképzettség és vezetés. *Pester Lloyd*, 1940. február 18.; SZABÓ Miklós: Kőd az Iskola körül. *Híd*, 1942. 11. 01.; KADOSA Marcel: Kitűnőek iskolája. *Ujság*, 1942. szeptember 30.; GOGOLÁK Lajos: Zilahy és a közvélemény. *Magyar Nemzet*, 1942. október 11.; DOROMBY Károly: Beszélgetés Schütz Antallal a Kitűnőek Iskolájáról és a vezetőréteg nevelésének problémájáról. *Nemzeti Ujság*, 1942. október 18.

jelentésben beszámolni, mi is történt valójában, miből áll a gólyavizsga, s az azt tréfás megerősítéseképp követő „lehúzás”. Igaz, hogy igyekeznek a felsőbb évesek ezt minél ijesztőbb körülmények között végrehajtani, hogy emlékezetessé tegyék a beavatást, de „akiben egészséges kedély és humorérzék van, az pillanatok alatt tájékozódik a vidám diákréfák világában”, s panaszkodás helyett már azzal törődik, hogyan fogja majd ő megtréfálni az utána jövőket. A gólyák szerint „az ifjúságnak ez az autonóm nevelési rendszere [...] megerősítette önkritikájukat”.²³

1943 októberében Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter kereste fel az intézményt. Jelen voltak a Collegiumért legtöbbet tevő régi tagok, így Eckhardt Sándor, Horváth János, Gerevich Tibor, Szekfű Gyula, Moravcsik Gyula, Pais Dezső, Kodály Zoltán. A látogatásról a Nemzeti Ujság is beszámolt²⁴ : a miniszter megtekintette az intézetet, az éppen folyó előadásokra is bement, majd hosszasan elbeszélgetett az egykori collegistákkal „a tanárnevelés időszerű kérdéseiről és a magyar tudományosság feladatairól”.

Ez az esemény adta abban az évben a Miklós-napi kabaré témáját: a Miniszter a Filoszterben címmel előadott darabban Orosz László akkori gólya visszaemlékezése szerint a Szabó Miklóst megszemélyesítő diák végigvezette a minisztert az épületen, majd bekísérte a díszterembe, ahol ezt mondta: „Itt vannak az elődeim arcképei, ide pedig bölcs előrelátással saját szobromat helyeztem el.” Az igazgató nem értékelte a tréfát, az előadás után magához hívatta a szereplőket, s megszigta őket szemtelenségükért.²⁵

Jobboldali sajtótámadások

„Kevés pontja van a magyar közéletnek, ahol a befolyástól mentes függetlenség és szabadság oly zavartalanul érvényesülhetne, mint nálunk”²⁶ – mondta Szabó Miklós a minisztert köszöntő beszédében. Fél évvel később, 1944. május 19-én jelent meg „Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Kollégiumban. Az álhumanista szellem fellegvárába is behatol az új világ” címmel az Egyedül Vagyunk szélsőjobboldali folyóirat (aláírás nélküli) cikke. Kormánybiztos került a Györffy-kollégium élére, mert egyre nagyobb befolyáshoz jutott ott a népfront, kezdi a cikkíró, majd rátér az Eötvös Collegiumra, ahol liberális szellem, „lagymatagság” és „szellemi fölény” uralkodik a hallgatók közt, a tanárnevelés háttérbe szorult, s inkább tudósokká, szakemberekké nevel. Ha mégsem tudnak érvényesülni a végzetek az életben, „kénytelenek

²² EJC MDL 88. doboz 181. dosszié

²³ EJC MDL 51. doboz 98. dosszié 2. csomó: névtelen levél a miniszternek, Szabó Miklós magyarázata, névtelen levél az igazgatóhoz

²⁴ *Nemzeti Ujság*, 1943. október 9.

²⁵ *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra*. Sajtó alá rendezte KELEVÉZ Ágnes. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2007, 172.

megalkudni elveikkel (például tanárnak mennek), meghasad a lelkük”. Elismerte ugyan, hogy ebben a kultúrpolitika is bűnös. További vádjai: „kötelező volt a francia kultúra abszolút imádata”, a szerdai vitaesteken többségben voltak a baloldali előadók stb.

Szabó Miklós két nappal később válaszolt „Pro domo” írásával²⁷. Higgadtan és tárgyilagosan – pontról pontra – magyarázta meg a vádak alaptalanságát. A tanárképzés háttérbe szorulásával kapcsolatban kifejtette, hogy nem lehet jó tanár az, aki ne volna tudós és szakember. 1942 óta, mióta a képzés öt éves, külön pedagógiai szakvezetés működik a Collegiumban a tanárképzés érdekében. A „hasadt lelkek”-ért valóban a kultúrpolitika a felelős, hisz a végzett hallgatók azt látják, hogy más pályán nagyobb anyagi megbecsülést kapnak.

Az Egyedül Vagyunk támadta a Collegiumot, hogy csak a Magyar Nemzetet és a Népszavát járhatja. Az igazgató erre felsorolta a rendszeresen érkező lapokat, s a külföldiek közül pl. a Völkischer Beobachter (az NSDAP lapját). A Collegium egészséges szellemét bizonyítja a rengeteg itt tanult külföldi diák és a külföldi elismerések is, például az igazgatót „a Deutsche Akademie a magyar - német kapcsolatok ápolásáért a Humboldt-éremmel, a Németbirodalom vezére pedig a Német Sasrend I. osztályával tüntette ki”. A Pro domo lezárásaként Szabó Miklós szemére vetette a névtelen cikkírónak: mivel a Collegium élén az államfő által kinevezett curator állt (1941-ig, Teleki öngyilkosságáig), voltaképp Eötvös Loránd és Teleki Pál tevékenységét kritizálta.

Négy héttel később Baráth Tibor (volt collegista) kolozsvári egyetemi tanár („az izzó jobboldali állásfoglalása miatt annyit üldözött, fiatal magyar történettudós” – aki azután a nyilas uralom alatt Rajniss miniszter államtitkára lesz) levelét közli az Egyedül Vagyunk Adják vissza az Eötvös Kollégiumot eredeti hivatásának! címmel.²⁸ Baráth szerint a századforduló Eötvös Collegiuma volt az igazi „Kitűnőek Iskolája”, azóta viszont fokozatosan jutott el a nemzetköziséghez, a marxizmushoz és a „szalónbolszevizmushoz”. Bűnül róttá fel a ’32-es kommunista szervezkedést, a szovjet-orosz követség könyvtárának a Collegiumba menekítését, s hogy a tanári karban az utóbbi években a zsidók „feltűnő arányszámban foglaltak helyet”. Vissza kell adni a Collegiumot „eredeti hivatásának”, azaz szakítani kell a liberalizmussal, „világnézeti alapul a szociális formákban kiteljesedő nacionalizmust kell megjelölnünk” stb. stb.

Szabó Miklós a *Pro domo*t nagyon sok végzett kollégistának megküldte, az Akadémia Kézirattára 55 személy válaszlevelét őrzi. Mindannyian felháborodásukat fejezték ki a támadásokkal kapcsolatban, s gratuláltak a higgadt, tárgyilagos válaszhoz. Néhányan

²⁶ EJC MDL 88. doboz, 185. dosszié 5. csomó

²⁷ EJC MDL 88. doboz, 185/a SZABÓ Miklós: *Pro domo* (1944. május 21.)

²⁸ *Egyedül vagyunk*, 1944. június 16.

részletesebben is kifejtették véleményüket²⁹: pl. Horváth János bánatának adott hangot az átszervezés miatt, de megírta, hogy már a cikk megjelenése előtt hallott arról, hogy egyeseknek fáj a foga az igazgatói állásra. Bassola Zoltán leveléből: „[...] tudjuk, hogy mi a helyzet s azt is sejtjük, hogy honnan fúj a szél [...] Olyan korban élünk, amikor a fehér fekete és – a fekete fehér. Aki ennek ellenkezőjét állítja, az hazaáruló. Éppen ezért nem valószínű, hogy az Eötvös Collegiumról szélsőséges körökben kialakuló véleményt meg lehetne változtatni.”

És valóban: „művelődéspolitikai és nevelésügyi szempontból szükségessé vált a budapesti br. Eötvös József kollégium [...] átszervezése”, így Szabó Miklóst „munkásságának elismerése mellett”, indoklás nélkül mentette föl Antal István miniszter július 15-ei hatállyal, s az intézmény vezetését ideiglenesen Tomasz Jenő aligazgatóra bízta. Szabót további szolgálattételre a Magyar Nemzeti Múzeumba osztotta be, de új lakást végül nem utaltak ki számára, ezért maradt továbbra is a Collegiumban.³⁰

Számomra legértékesebbek az Akadémia Kézirattárában őrzött hagyatékából az 1945 őszen barátjával, Eckhardt Sándorral váltott levelei, hisz a 1944-45-ös zavaros idők történéseinek háttéré ezekből derül ki.³¹ Innen tudjuk meg, hogy '44 őszen Rakovszky Iván, a Lakatos-kormány kultuszminisztere rehabilitálta ugyan, s személyes kihallgatáson közölte is vele, hogy visszahelyezi igazgatói állásába, „mert Antal intézkedését szabálytalannak és méltánytalannak tartja”, de ezt a nyilas puccs bekövetkeztével írásba már nem foglalták.³²

Szálasi kormányában Rajniss Ferenc lett a kultuszminiszter, aki Baráth Tibort nevezte ki államtitkárának. „Baráth nem tiltotta be a Collegiumot, de új igazgatót nevezett ki: Kolozsváry Bélát, aki a szovjet hadsereg közeledtére sorsára hagyta a Collegiumot és nyugatra szökött.”³³

Az ostrom nehéz napjaiban Tomasz Jenő állt helyt a Collegium élén.³⁴ Az ostrom után viszont ő, Pais Dezső és mások is azt kérték Szabó Miklóstól, hogy haladéktalanul vegye át a vezetést. A minisztérium jogi osztályának vezetője úgy nyilatkozott, hogy fordulat esetén

²⁹ MTAK K 5207/15. Hajnóczy István a Volt Tagok Szövetségének élénkebb működését javasolta: a szövetség álljon az igazgató mögé, s támogassa azt; 5207/11. Furbás Oszkár leveléből: „a Te személyeddal kapcsolatos »megoldás« a leghetlenebb a világon”. Szegeden az a vélemény, hogy „néhányan pályáznak díszes állásodra és remek lakásodra [...] Bárki lesz is az »átszervezett« Collegium »megbízott« intézője, az igazi igazgató Te leszel ott nekünk mindenkor.”; 5207/19. Horváth János és 5207/2. Bassola Zoltán levele

³⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL) K636-1944-1-58414 és 58593

³¹ MTAK K 5207/9. Eckhardt Sándor levele Szabó Miklóshoz 1945. szeptember 22., Sz.M. két levele Eckhardt Sándorhoz 1945. október 2. és október 18.

³² A MOL őrzi a visszahelyezés fogalmazvány-példányát szeptember 27-ei dátummal, de az előíraton nincs jelezve a letisztázás és az elküldés dátuma, tehát valóban nem készült el a hivatalos visszahelyező levél: MOL K636-1944-1-60953 „Mester államtitkár úr szóbeli utasítására: [...] hivatali elődömnék [...] sz. rendeletét hatálytalanítom és Méltóságodat a br. Eötvös József Kollégium igazgatói teendőinek folytatólagos ellátásával azonnali hatállyal megbízom.”

³³ KERESZTURY Dezső: Emlékezés az Eötvös Collegium utolsó éveire. *Valóság*, 1989. 3. szám, 62.; EJC MDL 13. doboz, 13. dosszié: Medzny (Kolozsváry) Béla személyi anyaga; MOL K636-1944-1-61962 és 62606, valamint EJC MDL 90. doboz 188. dosszié 7. csomó : a néhány Kolozsváry által aláírt dokumentum lelőhelye

természetesen Szabó lép vissza jogaiba, és mint a Collegium igazgatóját, őt hívták meg az első minisztériumi tárgyalásokra. 1945. április 21-én igazgatóként kérte Teleki Géza minisztert, hogy folyósítsa az Eötvös Collegium ellátmányát, melyet utoljára '44 novemberében kapott meg az intézmény.³⁵ Ezután kapta kézhez az 1945. május 4-i felmentő levelet,³⁶ mely indoklást nem tartalmazott, csak az egy évvel korábbi felmentésre hivatkozott, s kötelezte lakása átadására Keresztury Dezsőnek, aki igazgatói megbízást kapott.

Támadások baloldaltól

Szabó Miklóst mélyen megbántotta az a mód, ahogy a Collegium vezetésétől meg kellett válnia. A felmentés háttéréről is az Eckhardttal 1945 őszén történt levélváltásukból tudhatunk meg részleteket.³⁷ E szerint az ügy úgy kezdődött, hogy Ligeti Lajos '45 áprilisában egy kari ülésen félrehívta Eckhardtot, Gerevich Tibort, Horváth Jánost, Pais Dezsőt és Szekfü Gyulát, s elmondta, hogy a nemrég végzett kollégisták egy csoportja felkereste, s közölték, hogy változást követelnek a Collegium élén, mert különben kíméletlen sajtótámadást indítanak Szabó Miklós ellen. Konkrétan a Pro domóból emelnék ki a német kapcsolatokra utaló momentumokat: elsősorban a Sasrendet és a Völkischer Beobachtert. A megbeszélésen arra jutottak, hogy meg kell előzni a „botrányt”, ami nyugdíjvesztéshez, vagy még rosszabbhoz is vezethet, így a legjobb az lenne, ha az igazgató nyugdíjazását kérné. A kollégisták megígérték, hogy ebben esetben elállnak a támadástól. Az ő jelöltjük az igazgatóságra Keresztury Dezső vagy Kosáry Domokos (aki ekkor még orosz fogságban volt), más visszaemlékezők Szabó Árpádot ill. Kövendi Dénest is említik.³⁸

Az egybegyűltek kezdetben nem értettek egyet, Horváth János azon az állásponton volt, hogy „ha támadnak, támadnak”, Eckhardtnak az fájt, hogy épp ők, régi barátai közölgék Szabóval a rossz hírt, de aztán a többiek meggyőzték, hogy minden a jó híre és anyagi jóléte megőrzése érdekében történik, így április végén elhívták Gerevich lakására, s ott közölték vele az eltervezetteket. Szabó Miklós hirtelen megrázkódtatásában bele is egyezett a lemondásba, majd otthon, nyugodtan átgondolva s feleségével megbeszélve az eseményeket úgy döntöttek,

³⁴ Tomasz Jenőről és a háborús évekről: DÖRNYEI Sándor (szerk.): *A háború sújtotta Eötvös Collegium. Tomasz Jenő emlékére*. Budapest, Eötvös József Collegium, 2004.

³⁵ MOL XIX-I-1-h 2365/1945

³⁶ MOL XIX-I-1-h 3183/1945

³⁷ MTAK K 5207/9 Eckhardt Sándor levele Sz. M.-hoz 1945. szept. 22.

³⁸ Klaniczay Tibor visszaemlékezése erről az időszakról: „A felszabadulás után tovább apadt a növendékek száma. Akik maradtunk, csatlakoztunk a Madiszhoz. Szabó Miklós visszavette a kormányrudat, de az ittmaradt kollégisták nem akceptálták mint igazgatót, mert azt mondta, hogy nem tűri a »diákszovjetet«, vagyis a kollégisták tanácsát, amely ekkor [...] engem választott elnöké.” Emlékezés az alma materre. A 80 éves Eötvös Kollégiumról beszél KLANICZAY Tibor akadémikus. *Magyar Nemzet* 1975. szeptember 21. Az igazgatóságra esélyesek között emlékezésekben felbukkan Szabó Árpád és Kövendi Dénes neve is, lásd például: ZULAUF Teofil [Thomas KÖVES-ZULAUF]: Tomasz Jenő. In: DÖRNYEI 2004, 17.

hogy nem kell lemondania az igazgatóságról, hisz az egy évvel korábbi felmentés még mindig érvényben van – és valóban, Teleki Géza miniszter 1945. május 4-én azonnali hatállyal az Akadémia Könyvtárához osztotta be, majd a Tanárképzőintézetbe helyezték át, és 1947. január 1-jével nyugdíjazták.³⁹

Szabó Miklósnak – mint leveleiből kitűnik – legjobban az fájt, hogy épp legjobb barátai nem álltak mellé a nehéz pillanatokban. Sérelemzte, hogy senki semmilyen formában nem közölte vele elmozdítása okát, így védekezni sem volt lehetősége.

És a megpróbáltatásoknak még mindig nem volt vége: a Volt Tagok Szövetsége 1947-ben tartotta tisztújítását, ahol Szabó Miklóst 70:21 arányban szavazták meg választmányi taggá, Mód Péter ellenében. A Szabad Nép cikke – a Pro domóból idézve a német Sasrendre vonatkozó részt – támadta Szabó Miklóst és méltatta Mód Péter munkásmozgalmi tevékenységét.⁴⁰

Talán kárpótolta valamennyire a volt igazgatót, hogy egykori collegista társai, tanítványai tartották vele a kapcsolatot: Pais Dezső és Moravcsik Gyula a 70. és a 75. születésnapjára is szerveztek baráti vacsorát, s a volt tanítványok közül sokan fejezték ki levélben köszönetüket egykori tanáruknak.⁴¹

Nyugdíjas évei alatt, 1952-től a Magyar Tudományos Akadémia Klasszika-filológiai Bizottságának megbízásából (akadémiai céltámogatással) élete végéig fáradozott egy, az ókori görögség teljes szókincsét magában foglaló nagyszótár elkészítésén. Haláláig mintegy 213 ív kéziratot készített el. E munkát, Szabó Miklós kéziratát felhasználva, Györkösy Alajos folytatta, majd Kapitánffy István és Tegye Imre fejezték be.⁴²

Zárásként Borzsák professzor úr gondolatait idézem: „Egyet senki sem vitathat el tőle: a maga módján a Collegiumért élt és halt [...] Az ő megítélésében – különösen kritikus időkben – megoszlottak a vélemények. Ma egyetértünk abban, hogy a Collegium védelmében írott »Pro domo«-ját csak értetlenség magyarázhatta németbarát állásfoglalásnak. Elmozdítása az adott helyzetben szükségszerűnek mondható, de annak módja embertelen, vagyis a Collegiumhoz méltatlan volt.»⁴³

Markó Veronika

³⁹ EJC MDL 40. doboz, 67. dosszié 2. csomó

⁴⁰ A német Sasrend mint ajánlólevél – 1947-ben. *Szabad Nép* 1947. április 16. Mód Péter (1911-1996) bölcsészhallgatót a '32-es kommunista szervezkedésben való részvétele miatt letartóztatták. 1945-1947 között az MKP káderosztályán dolgozott, 1947-1949 közt tanácsos a Külügyminisztériumban. Életútjáról részletesebben: TOMBOR András: Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In: KÓSA 1995, 127-137. és HAJDU Tibor: Nagykövetünkről jelentjük. *Mozgó Világ* 2005. 10. szám

⁴¹ EJC MDL 94. doboz, 199. dosszié és pl. MTAK K MS-641/134.

⁴² *Ógörög - magyar szótár*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.

⁴³ BORZSÁK 1989, 74.